

Mohammad Shourvazi

M.A. Student in Criminal
Law and Criminology,
Faculty of Law, Qom
University, Qom, Iran.
(Corresponding Author)
mshourvazi@chmail.ir

Ruhollah Akrami

Associate Profeccor,
Ciminal Law Dep, Faculty
of Law. University of
Qom, Qom, Iran.
r.akrami@qom.ac.ir

Sajjad Najafi

M.A. Student in Criminal
Law and Criminology,
Faculty of Law, Qom
University, Qom, Iran.
sajjadnajafi@chmail.ir

Criminal Policy of Iran and Iraq Against the Embezzlement

Abstract

Embezzlement is considered a crime against public property that society is the first victim of this crime, so this crime has a public and unforgivable aspect. In this article, considering the comparative and descriptive method, we study the crime of embezzlement in the Iranian ceiminal system and compare it with the Iraq criminal system, we try to remove the ambiguities in its constituent elements. Actus reus and mens rea are same in both penal systems, but the difference between each of the two systems is the amount of punishment set for this crime. Ten years of short-term imprisonment in front of the Iranian penal system, the intensification of the punishment of the accessory of this crime in Iraqi law is much more severe than the Iranian system; However, probation and parole and the imposition of financial penalties in Iranian law indicate that the Iranian criminal system is stricter than Iraq.

Keywords:

Embezzlement, Crime against public comfort, Iranian criminal law, Iraq criminal law, Iraq penal code, government property.

سیاست کیفری ایران و عراق در برابر جرم اختلاس

چکیده

جرم اختلاس از دسته جرائم علیه اموال عمومی تلقی می‌گردد که جامعه اولین متضرر از این جرم محسوب می‌شود بنابراین این جرم دارای جنبه عمومی و غیرقابل گذشت می‌باشد و زیرمجموعه جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی محسوب می‌شود. در این مقاله با توجه به روش تطبیقی و توصیفی به بررسی جرم اختلاس در نظام کیفری ایران و مقایسه آن با نظام کیفری عراق، سعی در برطرف کردن نقاط ابهام در عناصر تشکیل‌دهنده آن می‌پردازیم. عناصر مادی و معنوی در دو نظام کیفری یکسان می‌باشد، اما نقطه افتراق هر یک از دو نظام در میزان مجازات تعیین شده برای این جرم می‌باشد. ده سال حبس موقت در مقابل نظام پلکانی مجازات ایران، تشدید مجازات معاون این جرم در قانون عراق به مراتب از نظام ایران شدیدتر می‌باشد؛ اما تعلیق مجازات و آزادی مشروط و تعیین مجازات‌های مالی در قانون ایران مبین سخت‌گیرتر بودن نظام کیفری ایران نسبت به عراق است.

واژگان کلیدی:

اختلاس، اموال دولتی، حقوق کیفری ایران، حقوق کیفری عراق، جرم علیه آسایش عمومی، قانون عقوبات عراق.

محمد شوروژی

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و

جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه

قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

mshourvazi@chmail.ir

روح‌الله اکرمی

دانشیار حقوق جزا و جرم‌شناسی

دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

rakrami@qom.ac.ir

سجاد نجفی

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و

جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه

قم، قم، ایران.

sajjadnajafi@chmail.ir

مقدمه

اختلاس از جرمی است که توسط کارمندان و نیروهای دولتی به وقوع می‌پیوندد، ضرر و زیان این جرم بر پیکره اعتماد عمومی و اقتصاد کشور امری پوشیده نیست؛ مخصوصاً زمانی که به صورت تشکیلی گروه و باند به وقوع بپیوندد اثرات مخرب‌تری را به دنبال دارد. اختلاس از جرمی می‌باشد که نگاه تمام قانون‌گذارها را به خود معطوف داشته است لذا قانون‌گذار ایران در سال ۱۳۶۷ به جنبه‌های مختلف وقوع اختلاس پرداخته است. اما با توجه به اینکه قانون‌گذار به ماهیت اختلاس اشاره نکرده و تنها به ذکر تعدادی از مصادیق اکتفا کرده است. به تعبیر دیگر ماهیت اختلاس در نزد قانون‌گذار مبهم بوده است و به نظر می‌رسد شاید این ابهام در ماهیت حقوقی ناشی از عدم وجود مبنا و مسلک در فقه نشأت گرفته باشد. با توجه به منابع مشترک فقهی عراق به دنبال بررسی تأثیر قانون‌گذاری عراق از فقه هستیم. همچنین نکته‌ای که در مورد اختلاس و ماهیت اختلاس وجود دارد این است که قانون‌گذار عراق، مصر، فرانسه و لبنان نیز تعریف ماهوی برای اختلاس در قانون نیاوردند و تنها به شرایط و تحقق اوصاف آن اکتفا کرده‌اند با بررسی و تطبیق این مصادیق در قانون ایران و عراق بدنبال روشن‌تر شدن ماهیت اختلاس و آگاهی بخشیدن نسبت به آن با توجه به نظریات متفاوت درباره آن هستیم. مواد ۳۱۵ تا ۳۲۰ قانون مجازات عراق به این موضوع پرداخته است با وجود مقالات و کتب زیادی که در این زمینه نگاشته شده است کماکان ابهاماتی در این خصوص وجود دارد. این ابهامات چه در خصوص عناصر و چه در خصوص ضمانت اجراهای آن وجود دارد که سؤالاتی را در ذهن مخاطب ایجاد می‌نماید.

با توجه به اشتراک منابع فقهی در حقوق ایران و عراق، کدام سیستم حقوقی بهره‌بهتری از این منابع داشته است؟ در خصوص اعمال مجازات مختلس سیستم کیفری حقوق ایران چه وضعیتی در برابر نظام کیفری حقوق عراق دارد؟ به نظر نگارندگان چه در قانون‌گذاری ایران و چه در قانون‌گذاری عراق ما با جرمی مقید روبه‌رو هستیم. عنصر مادی این جرم در هر دو نظام حقوقی تصاحب برداشت بوده و عنصر معنوی شامل سوء نیت عام و خاص در هر دو نظام حقوقی یکسان است، لیکن از حیث مجازات‌ها کشور عراق داری تنوع کمتری است. عنصر قانونی جرم اختلاس در نظام حقوقی ایران با تفصیل به مراتب بیشتری از نظام حقوقی عراق جرم‌انگاری شده است و با بررسی در عناصر قانونی این جرم متوجه می‌شویم که مطلق مال (اعم از منقول و غیرمنقول) مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است،

لازم به ذکر است که روش تحقیق به صورت تطبیقی و توصیفی می‌باشد.

۱. واژه‌شناسی

روشن بودن محل نزاع و بیان زاویه بحث یکی از نکات مهم و کلیدی است، که در اول هر پژوهشی باید مدنظر نویسنده و خواننده باشد؛ در نتیجه در هر بحثی برای جلوگیری از ابهام و گرفتار نشدن در دام اشتراک لفظی و روشن شدن موضوع حکم ضروری است تا مفاهیم کلیدی به لحاظ لغوی و اصطلاحی واکاوی شود. این فصل به تفاوت اختلاس با واژگان کلیدی و الفاظ مشابهی که از موارد سرقت می‌باشند، ولی با اختلاس تفاوت ماهوی و حکمی دارند مانند استلاب و علول و خیانت در امانت و ... بیان می‌گردد.

۱-۱. اختلاس

اختلاس در لغت از مصدر باب افتعال از ریشه خ ل س می‌باشد که اسم آن خلسه به معنای فرصت مناسب است (جوهری، ۱۳۸۴: ۹۳۳).

۱. اختلاس به معنای استلاب نیز آمده است: «خلست الشی اذا استلبته.» اختلاس کردم شی را هنگامی که آن را برداشتم (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۶۵).

۲. مالی را به وسیله دزدی و ستم به دست آوردند (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۶۵).

۳. اختلاس کلمه‌ای عربی به معنای ربودن و زود ربودن و سلب کردن می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۷).

۴. گرفتن سریع مال دیگری همراه با غفلت صاحب آن در قانون عراق معنای جرم اختلاس از خفا گرفتن شیء از غفلت می‌آید (رجب، ۱۴۴۳: ۴).

اختلاس در زبان فارسی به عربی، به یک معنا استعمال نمی‌شود؛ به همین خاطر اختلاس در لغت‌دانان عرب به یک معنایی غیر از لغت‌دانان فارسی زبان ارائه کردند. به نظر می‌رسد می‌توان در مقام جمع بین تعاریف لغوی اختلاس چنین بیان کرد که اختلاس عبارت است از سرقت کردن و سریع ربودن مال دیگری که همراه با غفلت صاحب مال می‌باشد، همچنین تصرف در مال امانی بدون اذن مالک آن خواه از اموال شخصی باشد و خواه از اموال دولتی.

حال به بررسی اختلاس از منظر فقه می‌پردازیم: دو نظریه مشهور درباره مفهوم اختلاس در میان فقها مطرح است:

الف. نظریهٔ اوّل

عمده قائلین به این نظریه متأخرین فقها من جمله آن‌ها شهید ثانی و فاضل هندی و صاحب ریاض است، از علمای معاصر نیز مرحوم خویی و میرزا جواد تبریزی طرفداران این نظریه‌اند. این نظریه مبتنی بر دو مبنا است: الف، ربودن مخفیانهٔ مال که با غفلت مالک همراه باشد. ب، ربودن از غیر حرز صورت گیرد (رضانی، ۱۳۹۲: ۳۴).

صاحب ریاض تصریح می‌کند: مختلس کسی است که مال را به صورت پنهانی از غیر حرز بردارد (طباطبایی، سیدعلی، ۱۹۹۲: ۲۱۹، به نقل از رضانی، ۱۳۹۲). نقد و بررسی نظریهٔ اوّل: به نظر می‌آید با توجه به روایات باب اختلاس شاید بتوان گفت که اختلاس و ربودن پنهانی محل تأمل و نظر باشد، زیرا در برخی روایات ربودن به دو صورت تقسیم شده است: ۱. ربودن پنهانی مال که سرقت نامیده شده است. ۲. ربودن آشکار مال که به اختلاس تعبیر نموده شده است. همچنین در مورد اینکه مال باید در حرز یا غیر حرز باشد، چنین بیان نموده‌اند که نمی‌توان وجهی را برای شرط غیر حرز با توجه به نصوص وارده پیدا نمود؛ زیرا نصوص به مطلق ربودن آشکار اختلاس گفته‌اند و سخنی از حرز یا غیر حرز نیامده است (کریمی‌نیا و مقدادی داودی، ۱۳۹۸: ۳۱).

ب نظریهٔ دوّم

عمده قائلین به این نظریه قدما هستند که چنین بیان کرده‌اند: الف، سرقت آشکار باشد. ب، سرقت در راه و کوچه‌ها و بدون سلاح و زور باشد. تفاوت نظریهٔ دوّم با نظریهٔ اوّل بر این امر است که اوّل اختلاس باید در مرئی و منظر عموم مردم باشد. دوّم اشاره‌ای به حرز و یا غیر حرز ندارد و در کوچه و راه بودن آورده شده است.

شیخ طوسی در «النهایه» در توضیح اختلاس می‌نویسد: «مختلس کسی است که از کوچه و بازار چیزی را می‌رباید.» (شیخ طوسی، ۱۴۳۷: ۷۲۲). ابن ادریس در کتاب سرائر در تعریف مختلس می‌نویسد: «مختلس کسی است که مال را به صورت آشکار در راه‌ها و جاده‌ها بدون سلاح و زور سلب نماید.» (ابن ادریس حلی، محمد بن منصور، ۱۴۱۰: ۵۱۲، به نقل از رضانی، ۱۳۹۲). به نظر می‌رسد نظریهٔ دوّم به صواب نزدیک‌تر باشد زیرا در روایات و معانی لغوی اختلاس به نظریهٔ دوّم تشابه بیشتری دارند و همین قرابت در معنا سبب

تقویت نظریه دوّم می‌گردد در نتیجه میان معنای لغوی و روایی با معنای فقهی آن امکان جمع کردن وجود دارد، بلکه میان قول اوّل و دوّم به راحتی می‌توان جمع کرد و مؤلفه‌های آن را برشمرد:

۱. از حرز نباشد (در کوچه و راه‌ها باشد).

۲. با غفلت صاحب آن و زیرکی و سرعت باشد.

برخی از معاصرین پس از بررسی روایات و نظریه فقهی در مورد ماهیت اختلاس با توجه به اختلاف قدما و متأخرین، نظری در مورد ماهیت اختلاس انتخاب نکرده‌اند و حکم تعزیر را بر تمام مصادیق سرقت غیرحدی بدون در نظر گرفتن ماهیت آن‌ها بیان کرده‌اند؛ ایشان این‌گونه آورده‌اند: «قول شهید ثانی که عبارت بود از برداشتن پنهانی مال مخالف با روایات و قول بعضی از لغت‌دانان است، به‌هر حال با توجه به نصوص و فتاوی فقهی اگر شخصی مال دیگری را بدون سلاح و محاربه بردارد و به‌عنوان سرقت نیز صادق نگردد آن فرد مستحق تعزیر می‌باشد، خواه این ربودن آشکار و با فرار رباینده همراه باشد و یا اینکه به صورت مخفیانه و همراه با غفلت صاحب مال همراه باشد.» (الموسوی ادبیلی، ۱۴۱۳: ۶۵۵، به نقل از کریمی‌نیا و مقدادی داودی، ۱۳۹۸).

با توجه به توضیح و بیانی که از اّمه در روایات باب اختلاس وارد شده اختلاس عبارت است از (ربودن آشکار مال) از روایات وارده دانسته می‌شود که أخذ قید سریع ربودن و غفلت مالک مال در ماهیت اختلاس با توجه به معنای لغوی خلسه لازم می‌باشد، زیرا وقتی می‌توان مال فرد را در ملأ عام به صورت آشکار سرقت کرد که اوّل صاحب مال غافل باشد و ثانیاً همراه با سرعت عمل باشد که اینک صاحب کشف الثام به قید سرعت و غفلت صاحب مال در ماهیت اختلاس تصریح فرموده است. در نتیجه با توجه به همه تفصیلات می‌توان برای اختلاس معنای جامع و کاملی را تصور کرد که دربرگیرنده معانی لغوی و روایی اختلاس و نیز دربرگیرنده اقوال فقهی باشد و آن عبارت است از: ربودن آشکار و سریع مال بدون سلاح و زور که با غفلت صاحب مال همراه باشد.

با مقایسه تعاریف اختلاس در فقه و حقوق متوجه می‌شویم که اختلاس در هر یک از آن دو اشتراکات و نقاط افتراق زیادی دارد. به‌طور کلی هر عملی که حرام محسوب می‌گردد برای آن مجازات تعزیری در نظر گرفته شده است و تعزیر بر فعل حرام و یا فعلی که مفسده‌زا باشد مترتب می‌گردد، حکم تکلیفی اختلاس با توجه به آیه شریفه **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً**

(سوره نساء، آیه ۲۹ و سوره بقره، آیه ۱۸۸) که ظهور در حرمت دارد اما در خصوص حکم وضعی با توجه به مستندات باب ضمان که قاعده علی الید و قاعده اتلاف می‌باشد حکم به رد مال و عدم تملک آن می‌شود. همچنین در خصوص مجازات مختلس باید گفت که اختلاس یک نوع سرقت اموال است که شرایط سرقت حدی را ندارد اما از اقوال فقها به دست می‌آید که در تعزیر مختلس اختلافی ندارند حتی برخی از آنها ادعای اجماع بر تعزیر نموده‌اند.

از منظر تطبیق در فقه عراق نیز حکم شرعی آن این است که دست خیانتکار و غارتگر و اختلاس کننده قطع نمی‌شود. ابوالزبیر عن جابر عن رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم: «دست خائن، غارتگر یا اختلاس‌گر قطع نمی‌شود.» (رجب، ۱۴۴۳: ۵).

اختلاس در فقه عراق این‌گونه آورده شده است: «اختلاس شرعاً گرفتن شیء آشکارا همراه با فرار در حضور صاحب شیء از غیر حرز می‌باشد و گاهی با غافل بودن صاحب مال از غیر حرز می‌باشد و نیز گاهی همراه با آگاهی صاحب مال همراه با دعوا می‌باشد.» (عاشور منسی، ۲۰۲۱: ۵).

هر دو از جهت ارکان مادی و معنوی یکسان هستند، در رکن مادی هر دو مختلس کسی است که مال را به هدف تملک و تصاحب می‌ریاید و در رکن مادی با سوء نیت خاص مختلس با گرفتن و قصد تملیک محقق می‌شود و مجازات آن هم در فقه و هم حقوق از نوع تعزیر است.

۲-۱. تصاحب

اطلاق واژه تصاحب یا برداشت و همانند آن در جرم اختلاس از منظر حقوق دانان مورد اختلاف است، مختلس کسی است که با انجام دادن عملی اموال یا اشیاء یا کالای متعلق به دولت یا اشخاص را که بر حسب وظیفه به او سپرده شده است، عالمی و عامداً تصاحب و برداشت بنماید. تصاحب در این معنا اعم از فروش یا مصرف یا از بین بردن اموال یا اشیاء مورد نظر است، بنابراین اگر از اموال دولتی و یا اموال دیگران استفاده غیرمجاز بدون قصد تملک آن‌ها به نفع خود یا دیگری صورت گیرد اختلاس نیست و مشمول ماده (۵) قانون تشدید می‌باشد زیرا در صورت تأخیر یعنی استفاده غیرمجاز از وجوه یا اموال دولتی، بدون قصد تملک آن مرتکب به موجب ماده (۵۹۸) قانون مجازات اسلامی تعزیرات به دلیل تصرف غیرقانونی تحت تعقیب قرار می‌گیرد (ماده ۵۹۸ قانون مجازات اسلامی تعزیرات).

برداشت مصدر مرخم (برداشتن) است، دهخدا برداشت را به آنچه دگان دار یا

یکی از دو شریک نقود حاضر بهر خود برگیرد معنا کرده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۷). دهخدا در مورد واژه تصاحب می‌نویسد: «تصاحب یعنی مالکیت و صاحب شدگی، صاحب و مالک شمردن و شدن.» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵۹) در ادامه می‌آورد: «این لفظ که به شکل عربی بوده و در عربی استعمال نشده است، جعل فارسی زبانان از لفظ صاحب است، نفس صاحب در لغت به معنای مصاحبت و دوستی است ولی معمولاً آن را از کلمه صاحب به معنای مالک می‌گیرند و به جای تملک استعمال می‌کنند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۰)؛ وی در مورد تصاحب کردن می‌گوید: «مصدر مرکب به معنای مالک شدن در تصرف خود درآوردن می‌باشد.» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۱). در این جرم نیز همانند خیانت در امانت معمولاً عدم استرداد یا امتناع از رد مال با وجود مطالبه صاحب مال می‌تواند کاشف از تصاحب مال توسط مرتکب باشد. در نتیجه قانون‌گذار برداشت و تصاحب را به یک معنا به کار برده است، یعنی هر دو را به معنای تملک و تصرف مالکانه در مال استعمال کرده است؛ به تعبیر دیگر برداشت و تصاحب هرکدام مصداقی از رفتار مجرمانه اختلاس هستند، به طور خلاصه کشف و احراز وقوع اختلاس پی‌بردن به تغییر نحوه تصاحب و مداخله در مال است که حسب مورد می‌تواند متنوع و متفاوت باشد.

فلسفه اینکه قانون‌گذار حرف (یا) را در عنصر قانونی جرم اختلاس در ماده (۷۵) قانون تعزیرات به حرف واو تبدیل کرده است ناشی از معانی متعددی بوده است که در واژه برداشتن نهفته بود زیرا برخی از قضات برداشت را به معنای تصرف غیرقانونی گرفته و چون این واژه با تصرف غیرمالکان نیز سازگاری داشت مجازات مختلس را بر کارمندی که مرتکب تصرف غیرقانونی نیز شده بود بار می‌کردند، دقیقاً عنایت به این نکته بود که موجب حذف (یا) و حرف (واو) جانشین آن گردید تا راه بر چنین برداشت اشتباهی بسته شود (رمضانی، ۱۳۹۲: ۱۲۶).

از منظر تطبیقی قانون‌گذار عراق اختلاس و برداشت به معنای تصرف و اخفا شمرده است و تصرف را این‌گونه تعریف می‌کند: «عمل شخصی که تصرف یک مال معین را از صاحب آن به تصرف خود منتقل می‌کند.» (کرم عبدالواحد، ۱۹۸۷: ۳۳، به نقل از کریمی‌نیا و مقدادی داودی، ۱۳۹۸).

دهخدا در ذیل واژه تصرف این‌گونه می‌نویسد:

۱. به دست آوردن؛ چیزی را مالک شدن.

۲. در کاری به میل خود تغییر ایجاد کردن (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۹).

۳. تعریف دیگر: به دست آوردن چیزی که در حیازت شخص دیگری است

(الحیدری، ۲۰۱۵: ۹۷).

علاوه بر کلمه اختلاس، کلمه مستور و اخفاء را ذکر می‌کند: «هر کارمند یا مأمور به خدمت دولتی که اختلاس کند یا مخفی کند ... به مجازات حبس محکوم می‌شود.» زیرا اختفاء را نوعی جرم اختلاس قرار داده است (رجب، ۱۴۴۳: ۶).
اختلاس در اصلاح حقوق این‌گونه تعریف شده است که: تصاحب همراه با سوءنیت اموال دولت یا اشخاص، توسط مستخدم دولت که به حکم وظیفه در اختیار وی قرار داشته، به نفع خود یا دیگری (رمضانی، ۱۳۹۲: ۴۳).

دکتر حسین میرمحمد صادقی نیز اختلاس را این‌گونه تعریف نموده است: «در اختلاس مرتکب آن مأمور دولت بوده و نسبت به اموال متعلق به دولت یا اموالی که از طرف اشخاص نزد دولت به امانت گذاشته شده و به حسب شغل یا مأموریت، مأمور نزد وی می‌باشد مرتکب خیانت شود.» (میرمحمد صادقی، ۱۴۰۰: ۲۱۷).

قانون عراق مانند قانون تطبیقی متعرض تعریف جرم اختلاس نشده است و به تعیین چارچوب قانونی آن در ماده (۳۱۵) ق.م.ع بسنده شده است. بند (۱) با این جمله: «هر کارمند یا شخصی که به وظیفه عمومی منصوب می‌شود و مال یا اثاثیه یا کاغذی که اثبات کننده حق یا سایر چیزهایی است که در اختیار دارد، اختلاس یا مخفی کند به حبس محکوم می‌شود.» (رجب، ۱۴۴۳: ۷).

همچنین علمای حقوقدان در تعریف اختلاس گفته‌اند که: اختلاس عبارت است از اختلاس مال یا سندی دال بر حق یا چیز دیگری که در نزد مستخدم یا مأمور خدمات عمومی یافت شود. به معنای عام آن با تصاحب مجرم از پول متعلق به دیگران با هدف قرار دادن دارایی خود حاصل می‌شود، خواه این پول متعلق به دولت باشد، یا برای یکی از ارگان‌هایی که دولت در پول آن سهم دارد، یا اینکه متعلق به آن است. نسبت به افراد و اینکه آیا از کارمندی یا امثال آن اختلاس شده باشد یا در محدوده معاملات مربوط به اشخاص واقع شده باشد (عاشور منسی، ۲۰۲۱: ۳).

۳-۱. مقایسه اختلاس با مفاهیم مشابه

جرم اختلاس با جرائم خیانت در امانت و تصرف غیرقانونی که در آن هدف استیلاء بر مال غیر است، قرابت نزدیکی دارد. همچنین دارای تفاوت‌هایی نیز می‌باشد که به آن می‌پردازیم. در جرم تصرف غیرقانونی و اختلاس مرتکب هر دو باید از کارکنان دولتی باشند اما در جرم تصرف غیرقانونی دامنه افراد مشمول این حکم افزوده

شده است. موضوع و متعلق هر دو جرم اموالی می‌باشد که برحسب وظیفه به مرتکب سپرده شده است که این اموال در جرم اختلاس باید در نفع شخصی و یا نفع رساندن به دیگری مصرف شده باشد. اما در تصرف ممکن است صاحب این نفع دولت‌ها باشند و شخص به صرف هزینه کردن اموال در منابعی که در قانون برای آن اعتباری لحاظ نشده است متصرف و مجرم شناخته شود. در اختلاس، ما نیاز به سوءنیت خاص و قصد اضرار به غیر یا دولت را باید داشته باشیم اما در تحقق رکن معنوی تصرف اطلاع و معرفت عامل به مخالف قانون بودن امر و قصد عام کفایت می‌کند.

در قانون مجازات عراق تصرف غیرقانونی در ماده (۳۱۶) این‌گونه تعریف شده است: «استیلاء بدون حق برمال، متاع و یا هرگونه اوراقی که مثبت حق باشد، خواه این اموال، متاع و یا اوراق، متعلق به دولت باشند و یا متعلق به مؤسسات و شرکت‌هایی که دولت در آنان سهام دارد.» ذکر عبارت اختلاس و اختفاء در ماده (۳۱۵) قانون مجازات عراق در مقابل استیلاء در ماده (۳۱۶) این قانون به بیان تفاوت عناصر معنوی این دو جرم اشاره می‌کند. اما بین جرم اختلاس و خیانت در امانت در قانون مجازات اسلامی در ماده (۳۷۴) تحقق خیانت در امانت را منوط به یکی از چهار فعل مثبت تصاحب، تلف، مفقود و استعمال نمودن مال مورد امانت دانسته است. برخی از حقوقدان‌ها اختلاس را مصداق خیانت در امانت می‌دانند. در خیانت در امانت تنها نیاز به سوءنیت خاص نبوده و با سوءنیت عام عمد در ارتکاب عمل فیزیکی برای تحقق می‌باشد، برخلاف اختلاس که نیاز به سوءنیت خاص یعنی ورود ضرر به مالک یا متصرف دارد؛ بنابراین اگر امارات دلالت بر این کند که بر اثر فراموشی و اهمال تصاحب یا اتلاف مال صورت گرفته باشد دیگر مورد از شمول ماده (۵) قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس خارج می‌باشد. از جمله نقاط افتراق دیگر که می‌توان به آن اشاره کرد این است که جرم اختلاس را فقط کارمندان دولتی مرتکب می‌شوند اما جرم خیانت را عموم افراد می‌توانند انجام دهند. از طرفی در خیانت در امانت اموال به وسیله عقود امانی در اختیار مرتکب قرار می‌گیرد در صورتی که در اختلاس این تسلط به موجب وظیفه اداری مرتکب می‌باشد، همچنین در جرم اختلاس به مجرّد برخورد مالکانه با مال سوءنیت احراز می‌شود در صورتی که در خیانت در امانت پس از اقدامات قضایی و عدم استرداد اموال حکم به آن می‌گردد و قانون‌گذار از جهت مجازات نیز جریمه سنگین‌تری را برای اختلاس نسبت به خیانت در امانت پیش‌بینی کرده است (نعمه الساعدی،

(۱۳۹۷: ۲۵).

۲. عناصر مجرمانه

در این مبحث که در قالب سه گفتار ارائه خواهد شد، به ارکان سه‌گانه قانونی، مادی و معنوی جرم می‌پردازیم.

۱-۲. عنصر قانونی

عنصر قانونی در واقع پرتوی اصل قانونی بودن جرم و جنایت و زیربنای عناصر دیگر می‌باشد. به دیگر سخن هم‌سنگ عنصر مادی و معنوی نمی‌باشد بلکه به تصریح قانون این است که می‌توانیم رفتار و یا حالتی را به‌عنوان عنصر مادی و معنوی شناسایی کنیم، به هر حال به تبعیت از شیوه معمول حقوقدانان‌ها به تبیین عنصر قانونی می‌پردازیم.

۱-۱-۲. حقوق ایران

بعد از پیروزی انقلاب ماده (۱۵۲) قانون مجازات عمومی منسوخ شد و به جای آن ماده (۷۵) قانون تعزیرات مصوب سال ۱۳۶۲ تصویب شد، این ماده در تاریخ ۱۳۶۷/۹/۱۵ به تأیید مجمع تشخیص نظام رسید و اجرایی شد و دامنه شمول جرم اختلاس را گسترده‌تر کرد و نسبت به قوانین گذشته دارای جامعیت بیشتری شد، هم‌چنین در این ماده اموال نهادهای انقلابی را جزء اموال عمومی شماره‌ده و مأموران رسمی و غیررسمی این نهادها را با توجه به گسترش و توسعه فعالیت آن‌ها جزء کارمندان دولتی محسوب می‌کند (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۳۸).

۲-۱-۲. حقوق عراق

از ماده (۳۰۷) تا (۳۴۱) قانون مجازات عراق به جرمی چون رشوه، اختلاس، تصرف غیرقانونی در اموال دولتی و اضرار می‌پردازد. در ماده (۳۱۵) ق.م.ع به جرم اختلاس این چنین می‌پردازد: «هر شخص موظف یا متعهد به خدمات عمومی مال و متاع یا اوراقی را که ثبت حقی برای غیر است اختلاس کند و یا مخفی کند به مجازات حبس محکوم می‌شود.» این جرم با توجه به نیاز به رکن روانی خاص از شفافیت لازم برخوردار نمی‌باشد و هیچ اشاره‌ای به رکن معنوی نکرده است که از این حیث قابل انتقاد می‌باشد (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۴۱).

۲-۲. عنصر مادی

در جرم اختلاس عنصر مادی تصاحب و برداشت است، به عبارت دیگر مرتکب نباید نسبت به اموالی که بر حسب وظیفه به او سپرده شده است خیانت کند و لحاظ دو عنوان مأموران دولتی و اموال سپرده شده بر حسب وظیفه مفاهیم اختصاصی هستند که جرم اختلاس را از جرم خیانت در امانت جدا می‌کنند. واژه تصاحب و برداشت مفید این معنا است که فعل مرتکب باید فعل مثبت باشد و این جرم با ترک فعل محقق نمی‌شود اما واژه اتلاف که در تبصره ماده (۵) بیان شده است با ترک فعل نیز محقق می‌شود و اگر با سایر شرایط مندرج در ماده (۵) همراه باشد می‌توان مرتکب را به جرم اختلاس محکوم کرد. از منظر تطبیقی قانون‌گذار عراق فعل مادی تصرف را در مال مورد اختلاس بیان می‌کند، اختلاس به محض این که کارمند یا کارمند دولتی قصد خود را از تملک مالی که به تصرف موقت واگذار شده تغییر دهد، محقق می‌شود (میرمحمد صادقی، ۱۴۰۰: ۱۷۵).

به‌طورکلی اختلاس با هر تصرفی که دلالت بر نیت او در محروم کردن مال از صاحبش باشد، محقق می‌شود (الحیدری، ۲۰۱۵: ۹۷).

یکی دیگر از عنصرهای مادی اختفاء است، اختفا به این صورت بیان شده که مخفی کردن هر چیزی که شأنیت آن براظهار کردن و مشخص کردن است، صدق می‌کند. اختلاس در لسان به معنی گرفتن چیزی از مال غیر و دزدی است اما دزدی منظور از آن چنان که در متن ماده (۳۱۵) ق.م.ع آمده است، این است که مستخدم یا مؤدی، مال را اصل در مال خود بگیرد (الحیدری، ۲۰۱۵: ۹۷).

بر اساس موارد فوق در صورتی که کار یا خدمت مستلزم تسلیم اموال به کارمند یا مؤدی نباشد، یعنی موارد به‌گونه‌ای در دست او قرار گیرد که ربطی به مقتضیات شغل یا مأموریت عمومی او نداشته باشد، گویی آن‌ها را به زور بدست آورده یا از مصادیق خیانت در امانت در صورت وجود شرایط آن محسوب می‌شود (الحیدری، ۲۰۱۵: ۱۰۰).

یکی از ارکان اختلاس مال بودن است، منظور این است که مالی که اختلاس می‌شود، مالکیت آن باید به شخص دیگری انتساب داده شود و بلاصاحب نباشد؛ بنابراین مالی را که صاحب نداشته باشد و ربوده شود اختلاس نمی‌گویند و ربودن مال بلاصاحب تحت عناوین دیگری غیر از اختلاس قرار می‌گیرد؛ همچنین اگر شخصی از مال مشترکی که بین خود و دیگری است اقدام به ربودن قسمتی از آن مال بنماید اختلاس نیست، زیرا امکان دارد که آن شخص از سهم خود برداشته و

مال غیر نباشد. در حکم ربودن مال مشترک است اگر موجر و راهن از مالی را که به دست مستأجر و مرتهن داده‌اند برابند هرچند که منفعت آن به ملکیت شخص درآورده باشد اختلاس نیست به دلیل اینکه عین مختلس در ملکیت آن فرد بوده است.

۱-۲-۲. موضوع جرم

موضوع جرم یکی دیگر از عناصر مادی جرم اختلاس می‌باشد که شامل وجوه مطالبات حواله‌ها می‌باشد که بر حسب ممکن است به اشخاص یا دولت تعلق داشته باشد. بر اساس تعریفی که در متن ماده (۵) به عمل آمده می‌توان موضوع آن را مال دانست، نفس مال دارای معنای گسترده‌ای است؛ به‌طور کلی می‌توان آن را چیزی دانست که ارزش مبادله و دادوستد داشته باشد. در قانون عراق متعلق جرم اختلاس اموال یا متاع و اوراقی است که ثبت حقی برای دیگران باشد و از این رو مشابهت‌هایی با حقوق ایران دارد. از منظر حقوق عراق مال دارای دو ویژگی مفید بودن و مرتفع کردن نیازی به وسیله آن؛ و دوم قابل اختصاص یافتن به شخص یا ملت معینی است (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۴۷).

یکی از حقوقدان‌ها عراق این‌گونه می‌نویسد: «محل موضوع اختلاس شامل هر چیزی است که مادی یا معنوی قابل تصرف و استفاده مشروع باشد و به حسب ماهیت یا به حکم قانون از معامله خارج نشود، بنابراین مال باید منقول و با ارزش مادی باشد.» (عاشور منسی، ۲۰۲۱: ۳).

یکی دیگر از حقوقدان‌های عراق این‌طور می‌گوید که: «محل اختلاس شامل تمام چیزی‌هایی می‌شود که صحیحی باشد که به آن حقی مالی تعلق بگیرد و فرقی نمی‌کند که این حق برای افراد باشد یا برای دولت. همان‌طور که قانون‌گذار عراق در ماده (۳۱۵) ق.م.ع به محل و موضوع اختلاس اشاره می‌کند و آن را شامل مال، متاع، ورقه که حقی را ثابت می‌کند یا هرچیزی دیگری غیر از این‌ها که در حیات و انتفاع شخصی است اشاره و معین می‌کند که مال مورد اختلاس منقول دارای قیمت باشد اعم از قیمت مادی و یا معنوی و به‌طور کلی هر چیزی که بتوان بر روی آن قیمت گذاشت و فرقی در اینکه در حال حاضر دارای قیمت باشد یا در آینده ارزش مالی پیدا می‌کند ندارد، همچنین تصرف اموال غیرمشروع که در حیات شخص است مانند مواد مخدر و اسلحه را نیز شامل می‌شود (الحیدری، ۲۰۱۵: ۹۹).

۲-۲-۲. اموال منقول و غیرمنقول

تردید وجود ندارد که در قانون ایران و ماده (۳۱۵) ق.م.ع اموال شامل اموال منقول می‌شود، اموال منقول اموالی هستند که نقل آن از یک مکان به مکان دیگر ممکن باشد. در تحقق جرم اختلاس قیمت مال اختلاس دارای اهمیت نیست و فرقی بین اموالی که دارای قیمت پایین با اموالی که دارای قیمت بالا است، نمی‌باشد. ماده (۳۱۵) ق.م.ع موضوع اختلاس را مالی می‌داند که برحسب وظیفه در حیاقت ناقص شخص قرار دارد که این در این خصوص مشروع بودن مال مورد اختلاس لازم نمی‌داند بلکه کارمندی که مواد مخدر یا اسلحه‌ای که در حیاقت او نمی‌باشد ولی برحسب وظیفه موظف به نگهداری و ضبط از آن است آن‌ها را بهره‌برداری کند می‌تواند به جرم اختلاس محکوم شود. اما در مورد اموالی که امکان جابه‌جایی آن‌ها وجود ندارد یا به تعبیر دیگر اموال غیرمنقول دو دیدگاه در بین حقوقدانان ایران و عراق وجود دارد.

عده‌ای از حقوق‌دانان ایران با استناد به ماده (۶۷۴) قانون تعزیرات که اشاره به انواع منقول و غیرمنقول یا نوشته‌هایی از قبیل سفته و چک و قبض و نظایر آن می‌کند و ماده (۵) قانون مجازات مرتکبین اختلاس که اشاره به سایر اموال متعلق به دولت می‌کنند این‌گونه استدلال کرده‌اند که اموال شامل اموال منقول و غیرمنقول می‌شود و اگر یکی از کارکنان مندرج در این ماده آن را به نفع خود یا دیگری برداشت و تصاحب نماید مشمول این جرم قرار خواهد گرفت (منصورآبادی، ۱۳۸۰: ۲۲، به نقل از نعمه الساعدی ۱۳۹۷).

درمقابل برخی از حقوقدانان عراق نیز معتقدند جرم اختلاس چنانکه بر اموال منقول واقع می‌شود در غیرمنقول نیز واقع می‌شود، زیرا علاوه بر اینکه وقوع استیلا بر مال غیرمنقول متصور است در برخی از صورت‌های اختلاس شمول و عمومیت دارد که می‌توان گفت این جرم بر ضد اموال غیرمنقول سریان دارد (الجورانی، ۱۷۵: به نقل از نعمه الساعدی ۱۳۹۷).

با توجه به استدلال‌های فوق به نظر می‌رسد با توجه به معنای تصاحب و واژه سایر اموال جرم اختلاس شامل اموال غیرمنقول و منقول می‌شود و علت برداشت افرادی که آن را در اموال غیرمنقول جایز نمی‌دانند معناکردن لغوی و فقهی واژه برداشت می‌باشد، حال آنکه مراد مقنن از این واژه به معنای لغوی و فقهی آن‌ها نبوده و خلط مبحث می‌باشد. اما اکتفا به قدر متیقن از قانون و تفسیر به نفع متهم زمانی انجام می‌شود که در مسئله ابهام و اجمالی وجود داشته باشد و رفع

ابهام از متن قانون وجود نداشته باشد.

۳-۲. رکن روانی

اختلاس از جرائم عمدی است بدین معنا که تصاحب یا از بین بردن مال متعلق به دولت یا اشخاص باید معلول سوءنیت و قصد آگاهانه شخص باشد و متضمن انتفاع شخص مختلس یا شخص دیگری باشد اما اگر صندوقدار بر اثر بی احتیاطی یا اشتباه موجب کسری مبلغی از وجوه که برحسب وظیفه به او سپرده شده است شود به علت فقدان قصد مجرمانه مختلس محسوب نمی شود. در اختلاس سوءنیت عام، همان قصد برداشت و تصاحب اموال است و سوءنیت خاص، تحصیل مال برای مرتکب و اضرار به دولت می باشد و بین عمل مرتکب و حصول نتیجه رابطه علیت وجود دارد. دکتر گلدوزیان عنصر روانی اختلاس را این چنین مقرر داشته اند که: «اختلاس از جرائم عمدی است و عنصر روانی این جرم عبارت است از علم مرتکب به عدم استحقاق خود و عمد او نسبت به عمل ارتكابی. در جرم اختلاس، مرتکب، هم باید عالم به این نکته باشد که مال به خود او تعلق ندارد و هم این که قصد خاص تصاحب اموال را داشته باشد.» (گلدوزیان، ۱۳۹۶، ۲۷۱). در یکی از آراء دیوان کشور در این مورد چنین آمده است: «تنها وجود کسر در وجوه ابواب جمعی که ممکن است این کسری به جهات دیگری غیر از اختلاس داشته باشد و همچنین عجز جمع دار از اثبات دعوی فقدان، هیچ یک ملازمه با اختلاس ندارد، بلکه اصولاً دادگاه باید اقدام متهم به اختلاس را احراز نماید.» (رأی شماره ۱۹۸۱)، شعبه ۵ دیوان عالی کشور، به نقل از گلدوزیان (۱۳۹۸).

اگرچه تمامی افعال دارای اراده می باشند ولی تنها زمانی که اراده و قصد مرتکب به نتیجه تعلق بگیرد سوءنیت خواهد داشت در غیر این صورت یعنی اراده تنها به فعل بدون قصد نتیجه از موارد خطای کیفری خواهد بود. هر چند که قانون گذار ایران تعریفی از سوءنیت بیان نکرده است اما در موارد مختلف قانون جزا آن را به یک معنا به کار برده است. در مقابل قانون گذار عراق در ماده ۳۳ قانون عقوبات قصد عام را این چنین تعریف می کند: «تعلق اراده مرتکب به رفتاری که برای آن مجازات تعیین شده است.» با توجه به توضیحاتی که بیان شد می توان این چنین نتیجه گرفت که سوءنیت عام همان قصد برداشت و تصاحب اشیاء به نفع خود یا دیگری می باشد، بنابراین در مواردی مانند خواب، بی هوشی، مستی و ... که در آن این قصد وجود ندارد اختلاس محسوب نمی شود.

در ادامه باید اینطور گفت که اختلاس جرم عمدی است پس باید عام (قصد مجرمانه) در اختیار مجرم باشد که ارکان آن محقق شود (عاشور منسی، ۲۰۲۱: ۴). یکی دیگر از حقوقدان‌های عراق در خصوص قصد نتیجه این چنین می‌نویسد که: «جرم اختلاس از جرائم عمدی می‌باشد، پس در نتیجه مسؤولیت جزایی در صورت قصد مرتکب به انجام جرم محقق می‌شود، این قصد بوسیله دو عنصر علم و اراده مشخص می‌گردد. اما علم مرتکب به این صورت محقق می‌شود که شخص بداند اموالی که در اختیار اوست متعلق به دولت و یا افراد می‌باشد؛ در صورتی که شخص آن اموال را با اموال خود اشتباه بگیرد این عنصر زائل می‌شود، همچنین شخص علم داشته باشد که این اموال به حسب وظیفه به او سپرد شده است و الا عنصر قصد بخاطر فقدان عنصر علم منتفی می‌شود اما در خصوص اراده شخص، زمانی مشخص می‌گردد که اراده شخص به انجام تصرف و اختفا تعلق گیرد و یا مال را به مال خود ضمیمه کند و یا با آن برخوردی کند که مالک اصلی با مال خود انجام می‌دهد؛ یعنی آن را از خود برشمارد و از دلایلی که می‌توان این قصد را بیشتر نشان دهد اقدامات مرتکب نسبت به پوشاندن آثار اختلاس و فرار کردن از آثار به صورت اختفا و ایجاد تزویر در دفاتر و اوراق بیشتر نمایان می‌شود (الحیدری، ۲۰۱۵: ۱۰۲).

۳. انواع مجازات

همانطور که گفته شد هر عملی که حرام محسوب می‌گردد برای آن مجازات تعزیری در نظر گرفته شده است و تعزیر بر فعل حرام و یا فعلی که مفسده‌زا باشد، مترتب می‌گردد، حال با توجه به مستندات باب ضمان که قاعده علی الید و قاعده اتلاف می‌باشد حکم به رد مال و عدم تملک آن می‌شود، همچنین در خصوص مجازات مختلس باید گفت که اختلاس یک نوع سرقت اموال است که شرایط سرقت حدی را ندارد اما از اقوال فقها به دست می‌آید که در تعزیر مختلس اختلافی ندارند حتی برخی از آن‌ها ادعای اجماع بر تعزیر نمودند اما در ادامه به مجازات‌های وضعی اختلاس در قانون می‌پردازیم.

۱-۳. مجازات اصلی

با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ تغییرات زیادی در نظام کیفری ایران رخ داد. در زمینه تعیین مجازات‌های اصلی قانون‌گذار در ماده (۱۹) این قانون مجازات

تعزیری را به هشت درجه تقسیم کرد. یکی از مجازات‌های جرم اختلاس حبس است که با توجه به میزان مال مورد اختلاس شدت پیدا می‌کند و درجه آن افزایش پیدا خواهد کرد. اگر مال اختلاس شده تا ۵۰ هزار ریال باشد مرتکب به ۶ ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد که این مجازات درجه ۵ می‌باشد. اعمال بسیاری از تأسیسات حقوق عمومی مانند تعلیق مجازات و تعویق صدور حکم و آزادی مشروط موکول به رعایت این درجه‌بندی‌ها است. اگر میزان مال اختلاس شده بیش از پنجاه هزار ریال باشد مجازات مختلس ۲ تا ۱۰ سال خواهد بود که از حبس درجه ۴ محسوب می‌شود حال اگر مال مورد اختلاس بیش از ۵۰ هزار ریال باشد مختلس به ۷ تا ۱۰ سال حبس محکوم خواهد شد که این مورد نیز حبس درجه ۴ محسوب می‌شود. اما از منظر حقوق تطبیقی حبس در ق.م.ع چهار نوع است:

۱. حبس مؤبد: منظور از حبس مؤبد در حقوق عراق بر خلاف حقوق ایران حبسی است که مدت آن کمتر از ۲۰ سال نباشد.
 ۲. حبس موقت: حبسی است که ۵ تا ۱۵ سال است. زندانی در این مدت علاوه بر تحمل حبس مکلف است برخی از اعمال و رفتارهای مقرر در قانون مجازات عراق را به انجام برساند.
 ۳. حبس شدید: حبسی است که مدت آن سه ماه تا پنج سال است.
 ۴. حبس بسیط: حبسی است که مدت آن از ۴۰ ساعت تا یک سال است.
- قانون‌گذار عراق در ماده (۳۱۶) ق.م.ع برای مختلس مجازات حبس تا ۱۰ سال را تعیین نموده است که از نوع موقت محسوب می‌شود (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۷۹). در حقوق ایران مختلس به هر میزان که اختلاس نماید به میزان دو برابر ارزش مال مورد اختلاس به جریمه نقدی محکوم خواهد شد، از آنجا که حق حبس مجازات شدیدتری محسوب می‌شود میزان جزای نقدی در درجه‌بندی تأثیری نخواهد داشت و میزان حبس ملاک عمل خواهد بود؛ همچنین به موجب ماده (۲۷) قانون مجازات اسلامی و مصوبه هیئت دولت در تاریخ ۱۳۹۸/۱۱/۲۶ اگر مختلس توان پرداخت جریمه نقدی را نداشته باشد به ازای هر روز زندان صد هزار ریال (عوض شده صد تومن) از جزای نقدی وی کاسته خواهد شد، اما در نظام حقوقی عراق جزای نقدی برای جرم اختلاس تعیین نشده است. تنها مطابق با ماده (۳۲۱) ق.م.ع شخص ملزم به رد آنچه که از راه اختلاس به دست آورده می‌باشد که از تفاوت‌های آن با نظام حقوقی ایران محسوب می‌شود.

یکی دیگر از مجازات‌های تعیین شده برای اختلاس انفصال از خدمت است

که با میزان مال مورد اختلاس دارای ارتباط می‌باشد، شش ماه تا سه سال انفصال خدمت برای اختلاس به میزان ۵۰ هزار ریال یک تا پنج سال در صورتی که این میزان توأم با جعل سند نیز باشد و در نهایت به انفصال دائم از خدمات دولتی در اختلاس‌هایی که میزان آن بیش از پنجاه هزار ریال باشد. اما از منظر تطبیقی موضع حقوق عراق موضع قابل انتقاد می‌باشد بدین معنا که در هیچ‌یک از قوانین مجازات عراق اشاره‌ای به انفصال به‌عنوان مجازات همانند جزای نقدی برای این جرم نشده است البته شخص به‌عنوان مجازات تبعی از شغل دولتی که متولی و عهده‌دار آن بوده محروم خواهد شد (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۸۱).

۲-۳. مجازات‌های تکمیلی و تبعی

مطابق ماده (۲۳) قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹/۳/۲۲) که مجازات‌های تکمیلی را تعریف می‌کند، در خصوص جرم اختلاس و مجازات‌های تکمیلی چند نکته مطرح می‌باشد:

نخست اینکه یکی از مجازات‌های تکمیلی انفصال از خدمات دولتی می‌باشد، از آنجا که در قانون مجازات مرتکبین در تعیین مجازات اصلی به انفصال از خدمات اشاره شده است دادگاه نمی‌تواند دوباره بر اساس مجازات تکمیلی حکم انفصال خدمات بدهد و همچنین انتشار الزامی حکم قطعی در مورد اختلاس با بیش از یک میلیارد بر وفق تبصره ماده (۳۶) این قانون می‌باشد. همچنین نظام حقوقی عراق نیز مجازات‌های تکمیلی را پذیرفته است و صرفاً آن‌ها را در مجازات حبس موقت حکم می‌کند. در ماده (۱۰۰) ق.م.ع بر این امر اشاره دارد و مدت مجازات تکمیلی را دو سال از تاریخ پایان یافتن مدت مجازات مطرح می‌کند و اما مجازات تبعی جرم اختلاس که مجازات تبعی، مجازات‌هایی هستند که به طور خودکار به بعضی از مجازات‌های اصلی بار می‌شوند به‌نحوی که ممکن است حتی در حکم دادگاه نیز ذکر نشوند (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۸۳). مطابق ماده (۲۵) قانون مجازات که به مجازات تبعی اشاره می‌شود.

همانطور که در مباحث گذشته مطرح شد مجازات اختلاس از درجه ۴ و ۵ می‌باشد و برای مجازات تبعی به بند «ب و پ» ماده فوق‌الذکر مراجعه می‌شود.

از نظر حقوق تطبیقی ماده (۹۵) قانون عقوبات عراق مجازات تبعی را این‌گونه تعریف می‌کند: «مجازات‌های تبعی مجازاتی است که بدون نیاز به حکم دادگاه بر حکم محکومیت تحمیل خواهد شد.» مجازات‌های تبعی در حقوق عراق همچون

مجازات‌های تکمیلی تنها بر حبس‌های ابد و موقت تحمیل می‌شود از آنجا که مجازات قانونی اختلاس از نوع مجازات موقت محسوب می‌شود در نتیجه این مجازات‌های تبعی را نیز به دنبال دارد مجازات تبعی در قانون عراق به دو قسمت تقسیم می‌شود:

۱) محرومیت‌های مذکور در ماده (۹۶) قانون مجازات عراق:

- محرومیت از خدمات عمومی و دولتی و انفصال از مشاغل دولتی و عمومی که متولی آن بوده است؛

- محرومیت از شرکت در انتخابات مجالس و شوراهای مختلف؛

- محرومیت از عضویت در شرکت‌ها و مدیریت آن‌ها؛

- محرومیت از مالکیت و ریاست بر روزنامه؛

۲) مراقبت مشروط مذکور در ماده (۹۹) ق.م.ع که قانون‌گذار به صراحت مختلس را به مدت حداکثر ۵ سال مشمول مراقبت مشروط می‌داند. طبق ماده (۱۰۸) این قانون منظور از مراقبت مشروط اشتغال به شغل معین، منع از مشاغل خاص حضور یا عدم حضور در محل‌های معین، زندگی در محل معین و عدم تغییر آن می‌باشد (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۸۶).

۴. عوامل تشدیدکننده مجازات

مبلغ مجازات به‌عنوان اصلی‌ترین عامل در تعیین میزان مجازات در نظر گرفته شده است با توجه به اینکه مبالغ ذکر شده در حال حاضر ارقام بسیار پایینی تلقی می‌گردند، نیاز به اصلاحات در خصوص تبصره این ماده برای منطقی‌تر بودن و عادلانه‌تر بودن افزایش مجازات‌ها در آن احساس می‌شود. در قانون مجازات عراق نیز مبلغ جزء عوامل تشدیدکننده مجازات محسوب می‌شود. مطابق ماده (۳۱۶) این قانون اگر میزان اختلاس کمتر از ۵۰ دینار باشد دادگاه می‌تواند مجازات حبس از نوع دیگری برای مختلس معین کند، دادگاه می‌تواند در این موارد مختلف را به سه ماه تا پنج سال که جزء حبس‌های شدید محسوب گشته و مشمول نگهداری و مراقبت مشروط نمی‌باشد حکم کند (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۹۳).

مطابق تبصره دوم ماده (۵) قانون تشدید چنانچه عمل اختلاس توأم با جعل سند و نظایر آن باشد در صورتی که میزان اختلاس تا ۵۰ هزار ریال باشد مرتکب به ۲ تا ۵ سال حبس و یک تا ۵ سال انفصال موقت و هرگاه به بیش از این مبلغ باشد به ۷ تا ۱۰ سال حبس و انفصال دائم از خدمات دولتی و در هر مورد علاوه بر رد وجه و

مال مورد اختلاس به جزای نقدی معادل دو برابر آن محکوم می‌شود. بنابراین جعل سند از عوامل تشدیدکننده مجازات اختلاس محسوب می‌شود، همچنین از عوامل تشدیدکننده می‌توان به تشکیل یا رهبری شبکه چند نفری اشاره کرد؛ مطابق ماده (۴) قانون تشدید: «کسانی که با تشکیل یا رهبری شبکه چند نفری به امر ارتشاء اختلاس و کلاهبرداری مبادرت فرزند علاوه بر ضبط کلیه اموال منقول و غیرمنقول که از طریق رشوه کسب کرده‌اند به نفع دولت و استرداد اموال مذکور در مورد اختلاس و کلاهبرداری و رد آن حسب مورد به دولت یا افراد، به جزای نقدی معادل مجموع آن اموال و انفصال دائم از خدمات دولتی و حبس از ۱۵ سال تا ابد محکوم می‌شوند و در صورتی که مصداق مفسد فی‌الارض باشند مجازات آن‌ها، مجازات مفسد فی‌الارض خواهد بود.»

در قانون مجازات عراق شیوه ارتکاب جرم هر چه که باشد تأثیری در شدت و ضعف مجازات ندارد که می‌توان این موضوع را از جمله تفاوت آن با حقوق ایران برشمرد. این امر موجب پیشنهادات حقوق‌دانان به قانون‌گذار عراق برای پیروی از روش قانون‌گذاری مصر برای تشدید مجازات اختلاس در صورت اتحاد و هم‌سو کردن جرمی برای رسیدن به جرم اختلاس مانند جعل سند باشد انجام شد (رجب، ۲۰۲۱: ۵).

سمت مرتکب یکی دیگر از عوامل تشدید مجازات محسوب می‌شود با توجه به اینکه هر چقدر سمت مرتکب بالاتر باشد، اختیارات گسترده‌تری نیز در اختیار وی قرار می‌گیرد؛ در چنین حالتی با ضمانت اجرای شدیدتری همراه می‌باشد. مطابق ماده (۶) قانون تشدید در صورتی که مرتکب از مراتب مدیرکلی یا بالاتر یا هم‌تراز آن باشد انفصال دائم از خدمات دولتی و در صورتی که مراتب پایین‌تر باشد به شش ماه تا سه سال انفصال از خدمات دولتی محکوم می‌شود. اما در قانون مجازات عراق تفاوتی میان رؤسای ادارات و سایر مسؤولین عالی رتبه با کارمندان نگذاشته است و قانون به خصوصی در این زمینه وجود ندارد (نعمه الساعدی، ۱۳۹۷: ۹۵).

نتیجه‌گیری

نظام حقوقی ایران در مقام تدبیر و مقایسه ارکان تشکیل دهنده جرم اختلاس نسبت به سایر جرائم با دقت بیشتری به توصیف آن پرداخته است. عنصر مادی جرم اختلاس در ایران برداشتن و تصاحب مرتکب از اموالی که برحسب وظیفه و سمت مرتکب به او سپرده شده است می‌باشد. جرم اختلاس جرمی مقید از حیث نتیجه می‌باشد، در حقوق عراق علی‌رغم اجمال که در قانون مجازات عراق وجود

دارد، درخصوص عنصر مادی شباهت کاملی با عنصر مادی جرم اختلاس در ایران دارد، درخصوص عنصر معنوی نیز همچون سوءنیت عام و خاص در نظام‌های مختلف نمی‌توان به‌گونه‌ی دیگر تعریف شود.

به نظر می‌رسد با توجه به معنای تصاحب و واژه سایر اموال، جرم اختلاس شامل اموال منقول و غیرمنقول می‌شود و علت برداشت افرادی که آن را در اموال غیرمنقول جایز نمی‌دانند معنای لغوی و فقهی واژه برداشت می‌باشد، حال آنکه مراد مقنن از این واژه به معنای لغوی و فقهی آن‌ها نبوده و خلط مبحث می‌باشد. اما اکتفا به قدر متیقن از قانون و تفسیر به نفع متهم زمانی انجام می‌شود که در مسئله ابهام و اجمالی وجود داشته باشد و رفع ابهام از متن قانون وجود نداشته باشد.

در رابطه با تعیین مجازات هر دو نظام مجازات حبس، رد مال و انفصال از خدمت را در نظر گرفته‌اند، اما در حقوق ایران علاوه بر مجازات حبس مجازات جزای نقدی نیز در نظر گرفته شده است که این مجازات در قانون مجازات عراق وجود ندارد اگر چه میزان جزای نقدی تعیین شده در قانون ایران مطابق نرخ تورم موجود در زمان حال نمی‌باشد، در خصوص میزان مجازات کیفری جرم اختلاس در حقوق ایران بالعکس قانون عراق ما شاهد سبک بودن مجازات این جرم می‌باشیم. در نهایت به قانون‌گذار ایران پیشنهاد می‌شود که تغییر جدی در میزان مجازات حبس و همچنین جزای نقدی داشته باشد، قانون‌گذار ایران علاوه بر تشدید مجازات حبس و چند برابر کردن جزای نقدی باید هزینه فایده این مجازات را بیشتر کند. همچنین با توجه به گستردگی جرم و مفسده‌زا بودن آن، می‌توان آن را از مصادیق افساد فی الارض نیز برشمارد و و مرتکب را به مجازات آن محکوم کرد. همچنین برای متن‌به شدن افراد و جبران حیثیت عمومی می‌توان مرتکبین را به خدمات عمومی برای فرودستان محکوم کرد.

منابع

۱. اردبیلی، محمدعلی (۱۴۰۰)، حقوق جزای عمومی ۱، ج ۱، چ ۶۵، تهران: نشر میزان.
۲. دوست طلب، غلامرضا (۱۳۷۷). ارتشاء و اختلاس و تصرف غیرقانونی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی.
۳. دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۵). لغت نامه دهخدا، ج (۱)، چ (۱)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۴. ذوالمجد طباطبایی، احمد (۱۳۳۹). «عناصر متشکله بزه اختلاس و منظور از کلمه وظیفه»، مجله کانون وکلاء، شماره ۷۴.
۵. رضانی، احمد (۱۳۹۹). بررسی فقهی و حقوقی اختلاس، چ (۳)، قم: دانشگاه مفید قم.
۶. شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۹۸). جرائم علیه اموال و مالکیت، چ (۳)، تهران: انتشارات مجد.
۷. کریمی نیا، محمدمهدی، مقدادی داودی، مهدی (۱۳۹۹). ماهیت و احکام اختلاس در فقه امامیه، چ (۱)، قم: نشر جلوه کمال.
۸. گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۸). بایسته های حقوق جزای اختصاصی، چ (۵)، تهران: نشر میزان.
۹. گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۸). بایسته های حقوق جزای عمومی، چ (۲۴)، تهران: نشر میزان.
۱۰. گلدوزیان، ایرج (۱۴۰۰). محشای قانون مجازات اسلامی، چ (۱۰)، تهران: نشر مجد.
۱۱. میرمحمد صادقی، حسین (۱۴۰۰). جرائم علیه اموال و مالکیت، چ (۶۰)، تهران: نشر میزان.
۱۲. منتی نژاد، صادق (۱۳۸۹). بررسی جرائم علیه اموال دولت، ج (۲)، چ (۱)، تهران: انتشارات جاودانه.
۱۳. منصورآبادی، عباس (۱۳۸۰). «بررسی تطبیقی خیانت در امانت و اختلاس»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره (۳۳).
۱۴. مهاجری، الیاس (۱۳۸۰). جرائم خاص کارکنان دولت، چ (۱)، تهران: نشر کیهان.
۱۵. نعمه الساعدی، امار هیثم (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی جرم اختلاس در نظام کیفری ایران و عراق، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۶. نوربها، رضا (۱۳۹۷). زمینه های حقوق جزای عمومی، چ (۲)، تهران: نشر میزان.

۱۷. یزدانی نجف آبادی، فائزه (۱۳۵۴). «مطالعه تطبیقی تعدیات مأموران دولت نسبت به دولت در حقوق ایران و فرانسه»، دانشگاه تهران.
۱۸. ابن ادریس، محمد بن احمد (۱۴۱۰). السرائر، بغداد: موسسه النشر الاسلامی.
۱۹. الجورانی، عبدالرحمن (۱۹۹۰). جرمه الاختلاس الاموال العامه فی التشريع و القضاء العراقی، بغداد: مطبعة الجاحظ.
۲۰. الحیدری، جمال ابراهیم (۲۰۱۵). شرح احكام القسم الخاص من قانون العقوبات، بغداد: دارالسنهوری.
۲۱. الشاذلی، فتوح عبداللّه (۱۹۹۱). الجرائم المضرة بالمصلحة العامه فی القانون العراقیه، الكتب الجامع الحديث.
۲۲. الطباطبائی، سیدعلی، ریاض المسائل، جلد (۱۰)، موسسه آل البيت (علیهم السلام) الاحیاء التراث.
۲۳. الطوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن بن علی و دیگری (۱۴۳۷). النهایه و نکتها، مؤسسه النشر الاسلامی قم، بی تا.
۲۴. الموسوی الاردبیلی، سید عبدالکریم (۱۴۱۳). فقه الحدود و التعزیرات، مکتبه امیرالمؤمنین.
۲۵. آندلسی، أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم (۴۵۶). المحلی بالآثار، بیروت: دارالفکر.
۲۶. جندی، عبدالملک (۱۹۹۸). الموسوعه الجنائیه، جلد (۱)، الطبعة الثانيه، بغداد: دارالعلم للجمع.
۲۷. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰). تاج اللغه و صحاح العبه، لبنان: دارالعلم للملایین.
۲۸. رجب، عبدالمحمد قادر (۲۰۲۱). الاشکالیات فی احكام جرمه الاختلاس، بغداد: مجله آداب الرافعین.
۲۹. شویش الدر، ماهر عبد؛ شرح قانون عقوبات القسم خاص.
۳۰. عاشورمنسی، نهله، جرمه الاختلاس الوظيفی فی ضوء قانون النزاهه العراقی.

